

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/1 2020 s. 144-165, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

AVRUPA'DA BİR CEVELAN'DA TÜRKLÜKLE İLGİLİ MESELELER

Levent Ali ÇANAKLI*

Geliş Tarihi: Eylül, 2019

Kabul Tarihi: Ocak, 2020

Öz

Avrupa'da Bir Cevelan, Ahmet Mithat Efendi'nin 1889 Stockholm Müsteşrikler Kongresi için çıktığı bir yolculuğu anlatır. Ahmet Mithat, eserde bir taraftan Avrupa kültürünü çok yönlü olarak tanıtırken diğer taraftan Kongre boyunca edindiği izlenimleri, katıldığı toplantılarda ele alınan meseleleri aktarır. Bu meselelerden bir bölümü Türklerle ilgilidir. Türkçe, Türk tarihi, Türk edebiyatı, Tatar ve Osmanlı Türkleriyle birlikte diğer İslam milletlerinin gelişmişlik düzeyleri bu bahisler arasında yer alır. Ahmet Mithat, Kongre dışında değişik vesilelerle Türk ve Avrupa kültürleri arasında karşılaştırmalarda bulunur. Gerek Kongre'de gerekse Kongre dışındaki gezilerinde Ahmet Mithat, Batıların genel olarak "Şark"ı iyi tanımadıkları gibi Türkleri de tanımadıklarını görür. Avrupa yolculuğundan döndüğünde yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı romanıyla da bir yandan milletimizin büyüklüğünü ortaya koymak diğer yandan kültür ve medeniyetimizin savunmasını yapmak ister.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Mithat, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Türklük, Şarkiyatçılık.

ISSUES RELATED TO TURKISHNESS IN AVRUPA'DA BİR CEVELAN

Abstract

Avrupa'da Bir Cevelan narrates a journey which Ahmet Mithat Efendi set out on for the 1889 Stockholm Congress on Orientalists. In the book, while, on the one hand, Ahmet Mithat describes the European culture in many ways, on the other hand, he mentions his impressions which he got during the congress and the issues handled in the meetings which he participated. Some of these issues are related to Turks. In addition to Turkish, Turkish history, Turkish literature, the Tatar and the Ottoman Turks, the developmental levels of other Islamic nations are among these matters. Apart from the congress, Ahmet Mithat makes comparisons between the Turkish and the European cultures for various reasons. Both at the congress and during their trips other than the congress, Ahmet Mithat sees that the general of the Westerners know neither "the East" nor the Turks well. Moreover, with his novel entitled *Ahmet Metin ve Şirzad*, which he wrote when he returned from his journey to Europe, he aims to reveal the greatness of our nation on the one hand and defends our culture and civilization on the other hand.

Keywords: Ahmet Mithat, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Turkishness, Orientalism.

* Dr. Öğr. Üyesi; Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, alicanakli@uludag.edu.tr.

Giriş

Türk edebiyatının okuyucusunu en çok şaşırtan (Enginün, 2011, s. 8) isimlerinin başında Ahmet Mithat Efendi gelmektedir. Yetmiş üç yıllık hayatına on binlerce sayfalık iki yüze yakın eser sığdıran, merak ve gayretine neler borçlu olduğumuzu -eserlerinin tamamı henüz ilmî olarak neşredilmediği, yeterince tartışılmadığı için- bugün bile tam anlamıyla takdir etmekten uzak olduğumuz bu büyük yazarın *Avrupa'da Bir Cevelan* (Ahmet Mithat, 2015)¹ adını verdiği seyahatnamesi, muhtemeldir ki en şaşırtıcı eserlerinden biridir. Zira bir bölümü resmî olan 71 günlük çok yoğun programlı bir seyahatte bir taraftan programa uymak, diğer taraftan bu seyahate dair her şeyi (gezip gördüğü yerler, kaldığı oteller, tanışıp konuştuğu kişiler vb.) yazmak bir arada gerçekleşmesi mümkün olmayan öyle iki iş gibi görülür ki okuyucu, Ahmet Mithat Efendi'nin eserini hangi arada yazdığını ister istemez düşünür.² Diğer yandan bu ağır işi üslup gözeterek ve sırasını, düzenini bozmadan yapabilmesi de -her türlü dijital imkâna sahip olan günümüz araştırmacıları için- yazarın zihinsel potansiyelini göstermesi açısından değerlendirilmesi gereken ayrı bir konudur.

Eserin doğuş zemini olan 8. Müsteşrikler Kongresi'ne Osmanlı Devleti'nin resmî temsilcisi olarak katılmak üzere Stockholm'e gitmekle görevlendirilen Ahmet Mithat, genel anlamda "Kongre sınırları" içinde kalmamış; bu vesileyle birçok Avrupa ülkesinin belli başlı şehirlerini görmüş, *Avrupa'da Bir Cevelan*'da bu şehirleri somut unsurlarıyla çok ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Batı'nın kültürünü, sosyal hayatını, kadın erkek ilişkilerini, genelde Doğu'ya ve özelde bize bakışını, bu bakıştaki doğru ve yanlış yönleri onun gibi şuurulu bir imparatorluk aydınının gözünden okumak o devir için olduğu kadar bugün için de şüphesiz bir kazançtır. Sultan II. Abdülhamit'in *Avrupa'da Bir Cevelan*'ın Avrupa ve Amerika kütüphanelerine dağıtılması için emirname çıkarmasının (Asiltürk, 1995, s. 576) bir sebebi bu olsa gerektir.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserinde, Batı'ya dair aktarılan bütün bu izlenimlerin yanında Türklerle, Türklük / Osmanlılıkla ve Türkçeyle ilgili kimi meselelere de doğal olarak yer verilmiştir. Şarkiyatçılığın önemli çalışma alanlarından olan Türk dili, Türk tarihi ve Asya Türklüğü bahislerindeki görüşlerini Kongre boyunca farklı konuşma ve tartışmalar vesilesiyle dile getiren yazar, bir mukayeseye imkân verecek şekilde zaman zaman Türklük ve Batı dünyası arasındaki farkları da çoğu bizim lehimize olacak şekilde ya ifade etmiş ya da sezdirmiştir. Ahmet Mithat'ın aşağıda örnekleri görülecek olan bu tavrının bir kompleksten ziyade Şarkiyatçılığın arkasındaki Batı'ya karşı bir savunma refleksi, millî haysiyeti yüceltme kaygısı ve temsil sorumluluğundan kaynaklandığını sanıyoruz.

Avrupa'da Bir Cevelan'da "Türk" ve "Osmanlı" adlarını büyük ölçüde birbirine yerine kullanan Ahmet Mithat,³ Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısını düşünmek zorunda olan bir aydındır. Bununla birlikte Osmanlı'nın esas unsuru olarak Türkleri görür. Hamburg'da kendisini yazı yazarken izleyen bir adamın "Mösyö siz Yahudi misiniz?" diye sorması üzerine "Hayır efendi! Yahudi değilim. Osmanlı'yım. Hem de Osmanlı'nın en halisi olmak üzere Türk

¹ Bu çok hacimli ve zahmetli eseri 1064 sayfa hâlinde, sözlüğü ve dizini ile hazırlayan N. Arzu Pala'ya büyük gayretleri için en başta teşekkür etmek borcumuzdur.

² Bu konuya değinen Findley (1999), Ahmet Mithat'ın yapacağı bütün işleri, gezeceği sokakları bir gece önceden planladığını; arkadaşlarıyla sohbetlerinden akşam yemeğine, yazılarını kaleme alma saatlerine kadar bir düzene uyduğunu hatırlatır ve aksi takdirde kitabını çok çabuk bitirmesinin zor olduğunu ekler (s. 16).

³ Ahmet Mithat Türk ve Osmanlı kimliklerini pek çok eserinde bir arada ve özdeş sayılacak şekilde kullanmıştır. Bu hususta bk. Yıldız, 2013, s. 263-273.

ve Müslüman'ım.” demesi bunu gösterir (Ahmet Mithat, 2015, s. 116). Yazarın “Osmanlıca”, “lisan-ı Osmani” gibi kullanımlarında ise kastının Türkçe olduğu çok nettir. Dolayısıyla makalede, alıntılar hariç olmak üzere, bu ifadeler yerine “Türkçe” tercih edilmiştir.

Bu çalışmada, Ahmet Mithat'ın *Ahmet Metin ve Şirzad* (Ahmet Mithat, 2010) adlı eserine de bir bölüm içinde temas edilecektir çünkü yazarın 1889 Eylül'ünde katıldığı Kongre'den döndükten iki yıl kadar sonra kaleme aldığı roman, bu büyük Avrupa tecrübesinin güçlü izlerini taşımaktadır. Esas itibarıyla bir yolculuk / macera romanı olan bu eserde kahramanların yolculuğa hazırlanmalarını; Türk dili, tarihi ve medeniyeti üzerine konuşmalarını içeren kısımlarda doğrudan doğruya *Avrupa'da Bir Cevelan*'dan gelen düşünceler ve tecrübeler vardır. Bu sebepten ötürü, Ahmet Mithat'ın *Cevelan*'ndaki Türklük / Osmanlılık meselelerini değerlendirirken *Şirzad* romanını unutmamak yararlı olacaktır.

A. Müsteşrikler Kongresi Hakkında

19. yüzyıldan itibaren Doğu'yu daha şuurlu ve sistemli, “modern” usullere uygun şekilde sömürmek amacıyla⁴ Avrupa aklının bir ürünü olarak ortaya çıkan, filoloji temelli bir çalışma alanı olan Şarkiyatçılık ya da akademik oryantizmin bilgi üretimi, 1873 yılıyla birlikte kongre düzeyinde sunulmaya başlamıştır. Kongrelerin ortaya çıkışını hazırlayan gelişmeler arasında “Avrupa'da ve sömürgelerde pek çok oryantist araştırma merkezi ve yayın”ın faaliyete geçmiş olması, “Endüstri Devrimi'nin beraberinde getirdiği teknolojik ve ekonomik gelişmeler”in bilimi ve bilimsel kurumları uluslararası hâle getirmesi sayılabilir. Bu gelişmelerle birlikte “aynı türden işlerle meşgul olan kişilerin bir arada bulunması, dünyanın farklı bölgelerinde yapılan çalışmaların kayıt altına alınması, yeni keşfedilen yerlerin raporlarının toplanması gibi ihtiyaçlar” (Koçak, 2012, s. 34) kongre fikrini doğuran sebepler olmuştur.

Kongreler sadece tebliğlerden, tartışmalardan ibaret değildir:

Oryantalistler, Doğu'dan getirdikleri objeleri, el yazmalarını, kitapları veya çalıştıkları alan üzerine kendi yazdıkları eserleri kongreye sunmuşlardır. Böylece bir Doğu envanteri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında kapsamı kongreden kongreye değişen ve oryantalistler ile diğer katılımcıları kaynaştıran sosyal organizasyonlar da düzenlenmiştir. Kongreyi onurlandıran kraliyet ailesi mensuplarının verdiği davetler, balolar ya da kent gezileri programlarda yer alabilirdi (Koçak, 2012, s. 265).

Kongreler büyük ölçüde Avrupalı müsteşriklerin toplantısı görünümünde olmasına rağmen⁵ Şarkiyat'la uğraşan Doğuluların da katılımı elbette söz konusuydu. Araştırmacının menşei önemli olmaksızın bütün Şarkiyat çalışmalarının bu şekilde Batı'nın elinde birikmesi, tasnifçi ve toplayıcı (koleksiyoner) Batı açısından çok akıllıca ve çok faydalı olmuştur. Doğu'nun durumu ise bu noktada daha farklıydı: Kongrelere katılan “Şark”lıların kendileri de aynı zamanda Şarkiyat'ın konuları içinde yer almaktaydılar, yani sömürünün nesnesiydiler ve

⁴ “Modern sömürgecilik, haraç, mal ve zenginlik toplamaktan daha fazlasını yapmış, fethettiği ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırarak kendi ekonomisiyle sömürge ülkenin ekonomisini birbirine bağlamıştır. Böylece sömürgeleştirilen ülke ile ‘anayurt’ arasında insan ve doğa kaynakları akışı başlamıştır” (Koçak, 2012, s. 260).

⁵ Mesela 6. Müsteşrikler Kongresi'nin (1883) 450 katılımcısından 3'ü Osmanlı Devleti, 3'ü Afrika kıtası ve 20'si Asya kıtası başlığı altında verilmek üzere 26'sı “Şark”lıdır; geri kalanın hemen tamamı Avrupa'dandır (*Actes du Sixième Congrès International des Orientalistes*, 1884, s. 6-21). Ancak Doğu'dan katılımın her zaman bu denli az olduğu da söylenemez, bk. Koçak, 2012, s. 276-278.

son tahlilde bir sömürge aracı olan Şarkiyat'a sömürünün derinleşmesine yardımcı dokunacak az çok ilmî müktesebatı -ister istemez- kendi elleriyle vermiş oluyorlardı.⁶ Bu dramatik durumu bilhassa Müslüman katılımcılar için başka türlü bir çelişki hâline getiren ise kendileri hakkında doğru bilinen yanlışları düzeltmeyi ve birçok müsteşrikin aşağılayıcı saldırısı altındaki İslam'ın savunuculuğunu yapmayı amaçlarken, yazdıklarıyla, konuşmalarıyla hatta kongredeki mevcudiyetleriyle Şarkiyatçılığın amacına doğrudan bir katkı sağlamaktan kaçınmamalarıydı. Burada önemli olan ve dikkat edilmesi gereken, Müslüman araştırmacıların çalışmalarının genel toplam içindeki oranı değildir; kurulan bu "yoz"⁷ sistemin (Şarkiyatçılığın) kazandığı global meşruiyeti redde imkân bulunamamasıdır.⁸

Avrupa merkezli bir organizasyon olan Müsteşrikler Kongresi için Avrupa'nın büyük devletleri dışından gelen kongre düzenleme teklifleri -kongreye katılım herkese açık olmakla birlikte- milliyetçi bir yaklaşımla uzunca bir zaman reddedilmiştir (Koçak, 2012, s. 263-264). Fransız idaresi altındaki Cezayir sayılmazsa bir İslam ülkesinde kongrenin gerçekleşmesi ancak 1951'deki İstanbul Müsteşrikler Kongresi'yle mümkün olmuştur. 1873-1973 yılları arasında gerçekleştirilen 29 kongrenin sonuncusu, ilki gibi gene Paris'te düzenlenmiş fakat "Uluslararası Oryantalistler Kongresi" başlığından "Oryantalist" tabiri çıkarılarak "Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika İnsanbilimleri Kongresi (The International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa)" isminin kullanılmasına karar verilmiş; 1986'dan itibaren de "Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları (The International Congress of Asian and North African Studies/ICANAS)" ismiyle son hâlini almıştır (Koçak, 2012, s. 259). Yani ismi üzerinde yapılan operasyonla kongre, fena hâlde sömürgeci kokan, modası geçmiş "oryantalist-müsteşrik" tabirinden kurtulmuş; "Human Sciences" ve "Studies" gibi başka illüzyonlar bulmuştur.

İlk Müsteşrikler Kongresi'nin yapıldığı 1873 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nden kongreye temsilciler katıldığı görülmektedir. Burada göze çarpan husus, kongrelere katılan veya seçilen isimlerin kendi devirlerinin önemli ilim ve edebiyat adamları olmalarıdır. Mesela 1873'te düzenlenen ilk kongreye devlet adamı ve âlim Ahmet Vefik Paşa üye olarak katılırken⁹ (Koçak, 2012, s. 278) Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik, Şemsettin Sami, Abdülhak Hamid, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Reşat Nuri Güntekin, Halil İnalçık ve Ahmet Hamdi Tanpınar daha sonraki Müsteşrikler Kongrelerine katılan isimler arasında yer almışlardır (Koçak, 2012, s. 279, 289).

B. Avrupa'da Bir Cevlan'da Türkçe, Türklük / Osmanlılık ve Türkler

1. Türkçe ve Türk Tarihi

Ahmet Mithat Stockholm'e gitmeden önce kongre için bazı fikrî hazırlıklar yapmıştır. Birkaç başlıkta sıraladığı bu hazırlıklardan ilki, Türkçe üzerinedir. Türkçe ile ilgili olarak Avrupa'nın mevcut bilgisinin ne olduğunu öğrenmek amacıyla filoloji kitapları okur. Yine

⁶ 20. Yüzyıl Amerikan ve Avrupa Şarkiyatçılığının Şarklı araştırmacı hakkındaki düşüncesi şudur: "(...) üstleriyle, Avrupalı ya da Amerikalı Şarkiyatçılarla ilişkisinde, yalnızca bir 'yerli bilgi kaynağı' olmayı sürdürecektir Şarklı araştırmacı. Kaldı ki, doktorasını yaptıktan sonra da orada kalacak kadar talihli olmasını sağlayan şey, Batı'da üstlendiği bu roldür. Bugün [kitabın yazıldığı 1978 yılı] ABD üniversitelerinde, Şark dilleri bölümlerindeki temel dil eğitimi derslerinin büyük kısmı, 'yerli bilgi kaynakları' tarafından verilmektedir" (Said, 2016, s. 337-338).

⁷ Tabir, Said'e aittir (2016, s. 340).

⁸ Bununla birlikte, Şarkiyat araştırmaları sayesinde diğer doğu dillerinin yanında Türk dili ve tarihi çalışmalarında kaydedilen büyük ilerlemeler inkâr edilemeyeceği gibi bütün Şarkiyatçıları "sistemin adamı" olarak görmek de yanlış olur.

⁹ Ahmet Vefik Paşa, 1876'daki Müsteşrikler Kongresi'nde de Osmanlı Devleti'nin ilk resmî temsilci olarak bulunmuştur (Koçak, 2012, s. 279).

Avrupa'nın Türkçeye dair bu bilgilerinin ne bakımdan doğru ve ne bakımdan yanlış olduğunu, tamamlamaya değer eksiklerini incelemek lazım gelecektir fakat Ahmet Mithat Efendi'ye göre bizde bu husus için yetişmiş adam ("muahiz-i mahsusa") yoktur ve bununla ilgili çoğu konuları -ona göre- derince düşünüp keşfetmek gerektiğinden bunu da kendisi yapmak zorunda kalır. Bütün yorgunluğuna rağmen kongrede Ahmet Mithat'ın yüzünü asıl ağartan bu yorucu çalışmalarıdır (Ahmet Mithat, 2015, s. 23-24). Ancak yazar bununla kalmaz:

Lisan-ı Osmani hakkında buraca icra eylediğim tedkikatta vara vara o kadar ileriye varmıştım ki kütüb-i Şarkiyede Türk kavminin ve Türk lisanının doğrudan doğruya Yafes Bin Nuh'un 'Türk' nam oğluna mensubiyeti mukayyet olduğunu gördüğüm gibi Avrupalıların 'Sit' dedikleri hâlde ahval-i tarihiyesini zalâm-ı meçhuliyet içinde mestur gördükleri millet-i kadimenin de mutlaka Türk olması lazım geleceğini ve medeniyetçe Türklüğün Tataristan ve İran ve Afgan taraflarına tesirinden ziyade Çin taraflarına tesiri olmuş bulunmak lazım geleceğini yani Türklükteki kıdem, medeniyet-i Çinîye kıdemi kadar muhayyir-i ukûl olup herhâlde Hazret-i Nuh aleyhisselamın Türkçe mütakellim bulunmaları bile hükmedilmek lazım geleceğini Avrupa kitaplarınca ettiğim tettebbulardan istihraç eylemişim (Ahmet Mithat, 2015, s. 191-192).

Edindiği bu bilgileri kongredeki bir dil tartışmasında daha ayrıntılı şekilde sunduğunu göreceğimiz Ahmet Mithat, Türk dili tarihi üzerine okumalarının temel gerekçelerinden biri olarak Osmanlı memleketlerinde konuşulan Türkçe, Arapça ve Farsçayla ilgili ilimlerin Avrupalı müsteşriklerce en çok önemsenen Şarkiyat ilimleri olmasını gösterir. Yalnız bu Avrupalı müsteşriklerin "nokta-i nazarları bizce lüzumu derecesinde" belirgin ve malum değildir. Yine Ahmet Mithat'a göre biz, "Şarklı" olmamıza rağmen kendimize, yani "Şark"a ait konuları inceleme bakımından "müsteşrik" sayılmayız (Ahmet Mithat, 2015, s. 22).¹⁰ Bu noktadan sonra yazarın sözleri, kendimize yönelik bazı eleştiriler içerir:

En ileriye gelen bir ehl-i marifetimize Osmanlı lisanının kıdemi, derece-i vüs'ati ve hangi ana lisandan doğup hangi elsine-i müştakkayı tevlid eylediği, tarih-i terakkisi filanı sorulsa ecvibe-i muvafika bulup ita edivermesi bayağı müşkülleşir.

Bunun sebebi öyle meçhulat-ı katiyeden değildir. Müdekkikîn-i kudemamız lisanımızın mebdeini hemen Osmanlılığın zuhurundan itibar edivermişlerdir. Menşe-i lisanımıza dair söz geçtikçe aslı Çağatayı olduğunu ityan eyleyivermek cümlemizde sükût-ı sahihayı mucip olur. Öyle değil mi? Çağatay denilen zatın sülale-i tahire-i Osmaniye'ye nispetle daha dünkü bir mirza sayılacağı hatırımıza bile gelmez. Kudema tedkikat-ı lisaniyede bu kadar kayıtsızlık göstermiş olduğu gibi biz müteceddidler dahi Avrupaca şaşaa-i terakkisi gözler kamaştırın maarıften iktibas gayretine düşmüş olduğumuzdan biz dahi tedkikat-ı lisaniyemize ehemmiyet verememişiz. Maarif-i Garbiyeyi Şark'a ithale sai birer müstagrîb olmuşuz (Ahmet Mithat, 2015, s. 22).

Yukarıdaki alıntının ilk paragrafında Ahmet Mithat'ın Türkçenin eskiliği, yayılma alanları, hangi dil ailesine mensup olduğu gibi hususlarda sorulacak sorulara en bilgili Osmanlı'nın bile uygun bir cevap bulamaması şeklindeki iddia ve eleştirisi, Ahmet Vefik Paşa

¹⁰ Temelde aynı eleştiriyi Ahmet Mithat'tan 120 yıl sonra bir kez daha dile getiren ünlü Türkolog Tryjarski (2012), *Türkler ve Ölüm* adlı kitabının ön sözünde şöyle der: "Bu kitapla ilgili eğer bir sorun varsa, o da, tarih denen sahnenin pek çok evresinde boy göstermiş Türk halklarını ve Türk halklarıyla birlikte insan varoluşunun temel sorunlarını tartışan kişinin Türk değil de yabancı, dışarıklı olmasıdır." (s. 9)

ve Şemsettin Sami Bey gibi akla gelecek bazı büyük Türk âlim ve sanatkârları sayılmazsa, pek yersiz değildir. Zira o devrin eğitim sistemi içinde, Ahmet Mithat'ın yokluğundan yakındığı Türk dili tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir ders içeriği bulmak çok zordur.¹¹ Gerçi yazar, sorunu doğrudan buraya değil; eski araştırmacıların Türkçeyi Osmanlılıkla başlatmasına ve Türkçenin aslını Çağatayca saymalarına bağlar. Türkçenin Çağatay Han'a, yani Cengiz Han'ın oğullarından birine nispet edilmesi, saraya yakınlığını bildiğimiz Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlılık gayretiyle -aslında pek de "dünkü mirza" sayılmamasına rağmen¹²- Çağatay Han hakkında küçümseyici bir ifade kullanmasına sebep olmuştur.

Yazara göre Türk dili araştırmalarındaki kayıtsızlığımız eskiden beri devam etmektedir. Esasında Ahmet Mithat'ın bu konudaki şikâyeti çok haklıdır: -Tanzimat'ı milat sayarsak- ihmalin eski tarafında Arapça ve Farsçaya sıkışmışlık, yeni tarafında Batı dillerine ve kültürüne mecburiyet / hayranlık olduğu açıkça görülmektedir.¹³ Arada kalan ise bunlardan fırsat bulunup incelenmeyen, işlenmeyen, geliştirilmeyen Türkçedir. Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat'tan sonra bu durumdan rahatsızlık duyan çok sayıda ilim ve edebiyat adamı arasında ilk safta yer alanlardandır.¹⁴

Ahmet Mithat'ın "filolojik" hazırlığı, asıl olarak Kongre'nin dördüncü gününde bir grup profesörle giriştiği Türk dili üzerine müzakerede işine yarayacaktır. Müzakere soru cevap usulünde gerçekleşir; bazı Avrupalı profesörler "sail" (soru soran), Ahmet Mithat Efendi de "mucib" (cevap veren) sıfatını takınır (Ahmet Mithat, 2015, s. 220). Yazarımız âdeti üzere önce okuyucusunu bilgilendirir. Türkçenin yeni, orta ve eski dönemleri üzerinde durur:

Bu hâlde tarih-i lisan-ı Osmanîmizin ezmine-i cedidesi bu lisanın Osmanlılar meyanında taammüm-i istimali kaziyesi olup ezmine-i mutavassıtıysa Selçukîler ve Çağatayîler gibi milel-i Türkiye'nin istimal eyledikleri zamanlara doğru uzanıp nihayet ezmine-i kadimesi olmak üzere dahi Türk milletinin de zulûmat-ı meçhuliyet içinde kaybolana kadar kadimleşegiden tarihi gibi bir kıdem-i gayr-ı muayyeneye doğru uzanır gider (Ahmet Mithat, 2015, s. 221).

Aynı tarihsel dönemleri daha ayrıntılı olarak müzakerede bulunanlara anlattığını ifade eden yazara oradakilerden biri Türkçenin yeni bir dil olduğu yolunda şu itirazı getirir:

¹¹ Mesela 1892'de idadiler için hazırlanan ve edebiyatla ilgili dersleri de içeren bir Türkçe programındaki ders içeriklerinde bu konuyla ilgili bir başlık bulunmamaktadır (Topuzkanamış, 2018, s. 185-226). Ancak burada unutulmaması gereken isim, Ahmet Vefik Paşa'dır. Zira 1863'te Darülfünun'da Hikmet-i Tarih adıyla verdiği derslerin bir bölümünde dil ailelerini anlatır ve bir tablo hâlinde verir fakat Türkçe bu tabloda yer almaz (Ahmet Vefik Efendi, tsz, s. 34-35). Dil aileleri hakkında eserde verilen bilgiler, o dönem okuyucusu için yeni konular arasındadır (Akün, 1989, s. 151). Ne var ki bu kıymetli eserin tefriki tamamlanmadığı, baskısı da aynı şekilde eksik yapıldığı için Türkçenin tarihi hakkında neler söylenip söylenmediğini bilemiyoruz.

¹² Çağatay Han hakkında bk. Yuvalı, 1993, s. 176-177.

¹³ 1871 ve 1872'de kaleme aldığı iki yazısında Ahmet Mithat Efendi şöyle demektedir: "Vâkıâ Osmanlılar, Asya-yı vasatîden geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da, ba'dehu terakkiyyat-ı medeniyye nisbetince lisanın dahi terakkiyyatını yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar, şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne faide ki o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ vü üdebâ, Arab ve Acem lisanından ahzine lüzum gördükleri şeyleri Türkçeleştirmek dahi şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arabileştirmişler yahud Farişleştirmişlerdir (...)

Vâ esefâ ki, biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Gâh Arabların gâh Acemlerin ve hele şimdi de frenklerin kapılarını çararak lâfızca kavaide sadaka-i ma'rifetini dileniyoruz. İşte bu dilencilik rezaletinden kurtulmak için, kendi lisanımızın islahını yine kendi lisanımız dahilinde aramağı istid'a ediyoruz." (Levend, 1960, s. 125, 129)

¹⁴ Aslında burada kısmen değindiği bu meseleyi Ahmet Mithat Efendi daha işin başındayken, 1872'de görüp anlatmış; Yeni Lisancılardan kırk yıl önce Türkçenin sadeleşmesiyle ilgili esasları koymuştur. Ahmet Mithat'ın bu konudaki düşünce ve gayretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah, 2012, s. 1-12; Levend, 1960, s. 122-129. Ne var ki yazarın 1872'deki dil görüşleriyle sözgelimi *Cevelan*'daki dil kullanımı arasında bir çelişki de göze çarpmaktadır.

Tevarih-i lisanıyece bu taksimat ancak Sanskrit ve Çin ve Arap ve Yahudi ve Yunan ve Latin kavimlerine mahsus olabilir. Bir de Med ve Pers yani Med veya Furs-i Kadim lisanlarıyla Asur ve Mısır-ı Kadim lisanlarına tatbik edilebilirse de Osmanlı lisanı Fransız ve İngiliz ve Alman lisanları gibi lisan-ı cedidede bulunmak hasebiyle tettebbuatın bu derecesini o lisana tatbik eylemek ne bileyim ama pek de mümkün görülemez (Ahmet Mithat, 2015, s. 221).

Ahmet Mithat, Türkçeyi araştırmamakla ilgili yukarıdaki eleştirisini haklı çıkaran bu hatalı itiraz üzerine, dinleyenlerin dikkatini çeken uzun bir konuşmaya girişir. Türkçenin yayıldığı coğrafyadan başlayarak bir dilin önemli sayılması için gereken şartları, Türk adının ortaya çıkışını, Türklerin kökenini Nuh Peygamber'e kadar çıkaran rivayetleri de ekleyerek anlatır. Bu konuşmadaki -Türkçülük değilse de- Türklük vurgusu bir taraftıyla şaşırtıcıdır¹⁵ bir taraftıyla da Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü'nün gelişini müjdelere gibidir. İlginç ve önemli olduğumuz bu konuşmanın bahsedilen bölümlerini aşağıya almak istiyoruz:

Maksudumuz lisanca bir şeref-i kîdem heveskârı olarak bunu da yoktan var etmek nev'inden bir sa'y-i abeste bulunmak değildir. Filoloji yani ilm-i hakayık-ı lisanıyece ortada birçok hakikatler aşikâre durup yatarken onları nazar-ı bîkaydîyle geçiştirmek olamayacağı için Avrupa'nın kudret-i tedkikiye ve kuvvet-i tahkikiyesine müracaat ihtiyacını görüyoruz. Bir lisanda kîdemi ispat eden şey evvela şümuldür. Türk lisanı beri tarafça dest-i Kıpçak ve Anadolu'ya ve belki de Germanya ve bilad-ı Berber hudutlarına münteşir ve müntehi olduğu gibi öte tarafça da Sibiryâ'dan müntehasına ve Çin'in ötesine kadar varmıştır. Yalnız bu şümül enzar-ı dikkat-i fazılanenizi celbe kâfi değil midir?

(...)

Türk lisanının münteşir olduğu mahallerdeki yalnız vüs'at dahi filoloji nokta-i nazarından câlib-i nazar-ı ehemmiyet olamaz. Bugünkü günde İngiliz lisanı da dünyanın pek çok yerlerine münteşir olmuştur. Hâlbuki her lisanda şümülle beraber bir de mükemmeliyet olmalıdır ki filologların enzar-ı ehemmiyetlerine isbat-ı istihkak eylesin. Bu mükemmeliyet yalnız lügatça servetten ibaret sayılamaz. Asıl gramerce bir mükemmeliyet-i matlubedir ki işte Profesör Müller bu bapta Türk lisanının sair kâffe-i lisanıyeye tefevvukunu epeyce bir mükemmeliyetle yazabilmiştir. (...) Hakikaten ispata muktedirim ki Türk lisanı bir ana lisanı olup berr-i Atik'in kısm-ı azam-ı şarkisinde diğer birçok ikinci üçüncü derecelerde lisanlar tevliid eyleyen elsine-i asliye-i kadimedendir. Çin'in mebad-i medeniyeti Türk lisanıyla beraber Asya-yı Vusta'dan oralara duhul eylemiş olmak derecesinde bir kîdem-i galibaneyi bu lisanda buluyorum. Tevarih-i kadimede 'Sîr' diye yâd olunup ahval-i kadime-i tarihiyeleri anlaşılamamış bulunan millet-i müstevliye Türklerden başka kim olabilir ki kudemanın bu Sîtler için tayin eyledikleri memalik işte tamam Türk lisanının meydan-ı cevelanıdır. Bir yandan eski Acemler ve Yunaniler bunları mavera-yı kûh-ı Kaf'a sürmeye gayret ederek tekrar beri taraflara

¹⁵ Okay (1991), *Şirzad* romanının kahramanı Ahmet Metin'in kotrasındaki bütün erkek çalışanları Türklerden seçip "Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk'e ragıptır." (Ahmet Mithat, 2010, s. 54) dediği bir bölümle ilgili olarak şunu tespit eder: "Bu şekilde, gerek tarihimizin menşeinin Osmanlı ve Selçuklulardan çok evveline dayanması düşüncesi, gerekse Osmanlı cemâati fikrinden ziyade Türk ırkı esâsına dayanan bir milliyetçilik şuru Ahmed Midhat Efendi için yeni ve oldukça yabancı görünen düşüncelerdir. II. Abdülhamid'e yakınlığını bildiğimiz muharririn, kitabın neşir târihi olan 1892 yılında, padişahın direktifi yahut muvafakati dışında böyle cür'etli fikirleri kolaylıkla serdedeceğine kani değiliz. O yıllarda Ahmed Vefik Paşa, Ali Suavi ve Avrupalı türkologların çalışmalarının neticesi olarak başlayan Türkçülük fikri, mânevî değerler bahsinde batı medeniyetinin karşısına dikilen Ahmed Midhat Efendi'nin çok işine yaradıdır." (s. 35)

mürurlarını men için setler çektikleri gibi diğer cihetten Sûr-ı Çin dahi hep bu halkın kudret-i istilasına karşı iltizam edilmiş tedabirden bulunup dâire-i tehdid ve istilası bu kadar vâsi olan milletin medeniyetinde, lisanında da ona mütenasip bir kıdem ve vüs'at bulunmak mantıken bile zaruriyattan olup hâlbuki taharriyat-ı âcizanamca bu bir hayal-i mantıkî değil bir hakikat-i tarihiye, bir hakikat-i filolojikiyedir.

(...)

Kadim Yunanilerin kitaplarında 'Turjiyus' diye mukayyed olan millet-i kadimenin Türkler olduğunu Bizans müverrihleri hükmeylemişlerdir. Maveraünnehir'e 'Turan zemin' denilip Turan kelimesi 'tur' kelimesinin cem'i olmak muhakkaktır. Avrupalılar Hint kitaplarına kadar vardırıdıkları tedkikat-ı amikalarında bu lafzın Asya-yı Vusta'da bir büyük kavme alem olduğunu hükmeyledikleri hâlde o kavmin Türkler olacağı ihtimalini istibade mahal bulunur mu? 'Tur' kelimesini suret-i tasgire koyacak olsak 'turan' olur [*Türek* olmalı, y.n.]. İşte Türk lafzı teşekkül ediverdi gitti. Kütüb-i Şarkiyemiz isterseniz 'Türkçeniz' [*Türkçeğiz* olmalı, y.n.] manasına kabul edebileceğiniz Türk kelimesini Yafes bin Nuh¹⁶ evladından birisinin ismi olmak üzere kaydediyor. *Kamus*'ta, *Ferheng*'de, *Burhan*'da bu keyfiyet musarrahtır. Nuh aleyhisselamın hafidi Türk olursa şu milleti ve ona mahsus lisanı, hafidden büyük pedere kadar isal edivermekte müşkilat mı çekilir? Osmanlı hanedanı Asya-yı Vusta'da Türk hanedan-ı hükümlerinin en kadim, en şöhretlilerinden olup bazı ihtilafat-ı cüziyelerinden maada müdekkikîn-i nesabın onlardaki rivayet-i mütevarise ve müteselsileyi güdüp götürerek Ertuğrul Gazi'nin âbâ ve ecdadını elli yedinci elli sekizinci pederde Hazret-i Nuh'a vardırırmaktadırlar. Bu suretle tayin-i nesebde asla müdahane aramamalıdır. (...) Elhasıl rivayat-ı kadime-i Şarkiyeye Türklüğü doğrudan doğruya Hazret-i Nuh'a isal için bize şayan-ı tedkik ve şayeste-i tettebbu pek çok serrişteler tedarik eylemekte bulunduğundan bunlar üzerinde icra eylediğim tettebbu âdeta Hazret-i Nuh'un kavmiyeti Türk ve lisanı dahi Türkî olduğunu bana kabul ettirmiştir. Hele Çin tarihlerinde Türklüğün oralara harben veya sulhen, istilaen veya idareten duhul ve sirayeti pek kadim olduğunu ve binaenaleyh Çinlilerin dava eyledikleri hayret-efza-yı ukûl olan kîdeme Türklerin de müşterek bulduklarını meydan-ı vuzuha çıkaracak delail nevadirden değildir. Şu tedkikatı taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kongrenize aza intihap olunduktan sonra alelacele icra eyleyebilmişim. Muallim Max Müller Hazretlerine vermiş olduğum vaad mucibince inşallah memleketime gittiğimde bu tetkik ve tettebbuu ileriye götürüp tab' ve neşir dahi eyleyeceğim.

(...) müstemilerim kâh Almanca kâh Fransızca olarak kendi aralarında birçok mübahasata koyuldular. Burhanlarımı tasrih ve delillerimi tayin ederek müddeamın isbat-ı kat'iyesine henüz muvaffak olamadığımdan dolayı mütalaatım bir suret-i mutlakada tasdik ve kabul olunmuyor idiyse de Turan zeminin ilk ahali-i müstevliyesi Türkler olup Çin içine kadar ettikleri akınlar ve lisanlarının dâire-i intişarı ve bu bapta Max Müller'in taharriyatı hep enzar-ı ciddiyet ve ehemmiyeti celbe kâfi noktalar oldukları teslim olunuyordu (Ahmet Mithat, 2015, s. 221-224).

¹⁶ Yafes, aslı Tevrat'a dayanan ve Kur'an dışındaki İslami kaynaklarda geçen bir isimdir. Mithat Efendi'nin "kütüb-i Şarkiyemiz" derken kastettiği bu kaynaklar ve başka ayrıntılar için bk. Harman, 2013, s. 174-175. Ahmet Vefik Paşa'nın kanaati ise farklıdır: "Evlad-ı Yafes arasında Türk ve Tatar'a benzer bir şey bulunmadığından bazı telifatta benî asfara ve zenciyan nesline dair zikrolunan ensabın asla manası olmadığı emr-i muhakkaktır." (Ahmet Vefik Efendi, tsz, s. 37) Vefik Paşa'nın diller ve milletler tasnifi de Nuh Tufanı'ndan sonrasını esas almaktadır. Vefik Paşa'nın eserindeki bu düşünceleriyle ilgili olarak Ahmet Mithat'ın yorumunun ne olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık.

Yazar bu konuşmanın ardından, iddialarını kesin olarak ispat edemediği için düşüncelerinin tamamen kabul edilmediğini söyler ki bunun sebebi galiba Nuh Peygamber'in Türk ve dilinin Türkçe oluşu ile ilgili iddiasıdır. Yani Türkçenin geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, Çin medeniyetiyle ilişkileri, Türk dilinin yapısı gibi konularda kanıtlar daha somut ve ilmî olabilir ancak dinî kaynaklara dayanarak yapılan bir ilişkilendirme, pozitivist terbiyeden geçmiş Avrupalı bilim adamları için çok etkileyici olmamış olsa gerek. Kaldı ki 19. yüzyılın başlarından itibaren filolojinin dilin “kutsal kökenleri olduğunu kesin olarak” reddetmesi (Said, 2016, 145), Batılı bilim adamlarında dil için “soy sop” aranmasına karşı bir hoşnutsuzluk da geliştirmiş olmalıdır. Her ne olursa olsun, barbarlıkla suçladıkları bir milletin ve dilinin büyük peygamberlerden birine mensubiyet iddiasından -Renan gibi “laik bilim” taraftarı Şarkiyatçılar dâhil- Avrupalıların rahatsızlık duyacakları aşikârdır. Yazarın bu bölümde Nuh Peygamber'le Türklerin bağlantısı üzerinde önemle durması, hele hele Ertuğrul Gazi'yi 57-58. kuşaktan Nuh Peygamber'in torunu sayan bir görüşü kabul etmesi, bir peygamberin soyuna bağlamak suretiyle Osmanlı hanedanına buradan itibar sağlamak niyetini de akla getirmektedir. Elbette bu itibar ve kıdemden bütün millete de pay çıkacaktır. Ahmet Mithat, konuştuğu yerin Şarkiyatçılar Kongresi olduğunu unutmadan ve mümkün olduğu kadar soğukkanlıca bu meseleleri anlatır. Asıl heyecanını ise *Şirzad* romanında aynı bahsin geçtiği yerde gösterecektir (Ahmet Mithat, 2010, s. 46-47).

Avrupa'da Bir Cevlan'da, Ahmet Mithat'ın başka eserlerinde de görülen, Türkçeye ilgili önemli bir tavrı vardır ki yeri gelmişken değinmek gerekir. Türkçeyi çok sevdiğini bildiğimiz Ahmet Mithat, icap ettikçe batı dillerinden alıp kullandığı kelimelerin -kendi devri için- Türkçelerini de ya hemen vermekte ya da uygun karşılığı bulmaktadır. Bu çabası büyük yazarımızın pratikliği yanında dil ve fikir terbiyesinin düzeyini ortaya koyar. Kongre üyelerinin ceketlerine taktıkları rozet için “gülceğiz” (Ahmet Mithat, 2015, s. 151), asansör için “suud makinesi” (Ahmet Mithat, 2015, s. 131), ring denen yollar için “devre” (Ahmet Mithat, 2015, s. 468) demesi bu tavrını gösteren örneklerdendir.

2. *Avrupa'da Bir Cevlan*'da Türkler ve Türklere Dair İzlenimler

Ahmet Mithat, seyahati boyunca Türklük / Osmanlılıkla¹⁷ ilgili olarak en küçük vesilelerle bile bahisler açar, kıyaslamalarda bulunur ve tanıştığı Türk / Osmanlı “muhibbi” kişilerin izlenimlerini aktarır. Belki bunlardan daha önemlisi, Avrupa'nın Doğu'ya -ve Osmanlı'ya- bakışında gördüğü yanlışlıkları düzeltmeye çalışır. Ahmet Mithat'ın ilim irfan sahibi bir Türk olarak bu tür konuşmalarıyla ve süreç içinde sergilediği olumlu tavırlarıyla Türklük / Osmanlılık için bir model ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan *Avrupa'da Bir Cevlan*'daki en “önemli” Türk, herhâlde yazarın kendisidir.

Ahmet Mithat, Avrupa'ya gzmeye giden basit bir seyyah değildir; Osmanlı Devleti'nin resmî temsilcisidir ve yolculuğun her anında bu sorumluluğun gerektirdiği vakarı taşımaya çalışır. Eser boyunca en küçük olaylardan en önemli görüşmelerine kadar Mithat Efendi temsil kudret ve kabiliyetini gösterme gayretindedir. Daha yolculuğun başında, Marsilya vapuruna bindiğinde, denizde ölenlerin aileleri için vapura konmuş bir yardım kutusuna para atarken “kutsal Osmanlı milletinin” şanına hizmet ettiğini hisseder. “Bu kutuyu açıp derunundaki paraları çıkaran Fransız bunların Osmanlı” parası olduğuna dikkat edecektir. Osmanlılığa ait

¹⁷ Girişte ifade edildiği üzere Ahmet Mithat kendisini Osmanlı ve “en halisi olmak üzere Türk ve Müslüman” olarak tanıtır. Ayrıca kitabının çoğu yerinde Osmanlılığı Türklükle eşdeğer kullandığı söylenebilir. Bu sebeple çalışmamızın bazı yerlerinde Türk ve Osmanlı kelimelerini bir arada kullanma gereği duyulmuştur.

olduktan sonra en küçük şeyin bile etkisi büyüktür ve bu düşünce “taassub-ı milliye” olarak yorumlansa bile onu gücendirmeyecektir; zira o, bu yoldaki taassubu kötü görmez (Ahmet Mithat, 2015, s. 30).

Stockholm’de İsveç-Norveç Kralı Oscar ile gerçekleşen iki görüşmesinde de gerek konuşması gerek dış görünüşüyle aynı amaca uygun davranmaya çalışır. İlk görüşme, Asilzadegân Sarayı’nda gayriresmî olarak takdim edildiği zaman olur. Ahmet Mithat Efendi, kendisiyle tanıştığı için memnuniyetini ifade eden krala, hakikaten “krallara layık” bir teşekkürle mukabele eder:

Zat-ı hilafet-simât-ı cenab-ı padişahîyle muarefe-i şahsiyeniz cenab-ı haşmetmeab-ı kralînizi memnun eylediği kadar velinimetim şevketli padişahım efendim hazretlerini de mahzuz bırakmış olduğuna şüphem yoktur. Zat-ı hümayun-ı mülukânelerine şeref-i ubudiyetle teşerrüfüm esbab-ı bahtiyarî-i âcizanemin en büyüklerindenken o şerefe zamimeten bir de şu kongre vesilesiyle hak-i payi-i haşmetpenahilerine arz-ı ta’zimata muvaffakiyetim benzenizce itmam-ı bahtiyarî demek olarak nasıl sevineceğimi ve ne türlü teşekkür edeceğimi bilememekteyim (Ahmet Mithat, 2015, s. 138).¹⁸

Kral ile resmî görüşmeye giderken ise Ahmet Mithat Efendi tepeden tırnağa kadar özenlidir: “Kalıplı feslerimiz ve beyaz eldivenlerimiz (...) velhasıl her hâlimiz bir istişare-i umumiyeyle Osmanlılık ve Müslümanlık şanımızı ilâ edecek bir suret-i mutena-bahada olup şu azimet-i resmîyemiz saye-i din ve devlette kalplerimizce bir hiss-i iftihar ve iğtirar uyandırabilecek mertebe-i mükemmeledeydi” (Ahmet Mithat, 2015, s. 141).

Ahmet Mithat bir kralın huzurundayken takındığı saygılı ve vakur tavrı, karşılaştığı olumsuz durumlarda da elden bırakmaz. Lyon’da girdikleri bir çalgılı kahvehanede, arka masada oturan kadınlardan birinin elindeki tüyle kulağını “mesh”etmesi üzerine, başında “alamet-i milliye” olan fes bulunduğu cihetle bunu kendisine bir saldırı sayıp üzüldü ve kadını polisle tehdit eder (Ahmet Mithat, 2015, s. 87). Paris’e gittiklerinde de yol arkadaşı Madam Gülnar, imalı bir şekilde ona çıkıp gezmesini çünkü “Paris’in asıl yaşanacak zamanı”nın gece olduğunu söylediği zaman Ahmet Mithat, hiç hoşuna gitmeyen şu söz üzerine Paris’in sefahatini hiç merak etmediğini biraz soğuk bir eda ile ifade edecektir ki (Ahmet Mithat, 2015, s. 516-517) bu, yazarımızın aynı sorumluluk duygusuna ve öz saygısına bağlanabilir.¹⁹

Ahmet Mithat şahsiyetiyle olduğu kadar çok bilgili, donanımlı bir Türk / Osmanlı olarak da Kongre’de öne çıkar. Kongre’ye katılan Batılı bilim adamlarıyla yaptığı konuşmalarda onların bize ait pek çok şey hakkında hatalı bilgilere sahip olduklarını gören yazar, elinden geldiği kadar bu hataları düzeltmeye çalışmıştır.²⁰ Okuma ve konuşma iştahının verdiği bütün avantajları bu noktada kullandığı hemen tahmin edilebilir. Bu sayede Ahmet Mithat,

¹⁸ Bütün gösterişine rağmen bu dil, Ahmet Mithat’ın Kongre’nin açılışında yine Kral’a hitaben yaptığı konuşmada kullandığı son derece tantanalı fakat hakikaten zarif bir üslubu olan “saray” dilinin yanında (bk. Ahmet Mithat, 2015, s. 159-160) çok sade kalmaktadır.

¹⁹ Ahmet Mithat Efendi’nin bazı romanlarında Batı’daki bu türlü yaşayış eleştirilmiştir, bk. Özdemir-Yegen, 2016.

²⁰ “Ahmed Mithat’ın çoğu vakti İslamiyet hakkında yanlış bilinenleri düzeltmekle geçiyordu.” (Findley, 1999, s. 34). Ahmet Mithat sadece hataları düzeltmez, ayaküstü sohbetlerde de Türk edebiyatı ve İslami ilimlerle ilgili sorulara “sesi kısılıncaya, göğsü ağrıyincaya” kadar cevap vermek zorunda kalır (Ahmet Mithat, 2015, s. 210).

müsteşriklerin -en azından Kongre'ye katılanların- bizim de içinde yer aldığımız Doğu milletleri hakkında bazen nasıl cahilce bir rahatlıkla konuşabildiklerini gösterir.²¹

Yönettiği bir oturumun tamamlanmasının ardından oturum başkanı olarak söz alan Ahmet Mithat, Avrupalıların “Şark” denince akıllarına gelen son derece çığ ve beylik fakat meşhur tasviri eleştirmeye başlar. Avrupa’da şimdiye kadar “ahval-i Şarkiye”, yalnızca hayal nakışçısı olan edip ve şairlerin anlatımına kalmıştır. Bu tasvire göre Doğulu kadın; sedir üzerine uzanmış, zenci cariyenin yelpazelediği yarı çıplak bir kadındır.²² Hâlbuki “milletlerin incelenmesi, yetiştirdikleri büyük adamların belirlenmesiyle” gerçekleşir. Mithat Efendi burada Osmanlı milletinin büyük adamlar (sanatçılar, “ekonomlar”, amiraller, diplomatlar vb.) yetiştirdiğinden bahisle, böyle faziletli oğullar yetiştiren Şarklı anaların da faziletli olduğunu, İslam’ca verilen hak ve vazifelerinin bulunduğunu, oturumda konuşan Şeyh Hamza Efendi’nin kitabına atfen anlatır (Ahmet Mithat, 2015, s. 184-187). Yazarın bu konuda “Şark”ı savunmak için kullandığı “Osmanlı milleti” tabirinin örnekten daha fazlası olduğu açıktır.

Öte yandan, kelimeler ve tasavvufi çok ilgili görünmelerine rağmen Avrupalı katılımcıların bunların zevkini duymaktan çok uzak oldukları, bu alanlarla ilgili konuşmalardaki tavırlarından anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili hangi bir bahis açılrsa ilk duymuşlar gibi şaşkınlık yaşarlar (Ahmet Mithat, 2015, s. 244).²³

Bazı toplantılarda ise hakikaten tuhaf denecek yanıtlara rastlanmaktadır. Bir “antikacı”, asr-ı saadette Hz. Peygamber adına basılmıştır iddiasıyla ortaya bir altın çıkarır. Dinleyenlerin hayretle karşıladığı bu olay daha sonra Mithat Efendi’nin kulağına gelince özel toplantılardan birinde durumu izah eder: Ne Hz. Peygamber döneminde ne dört halife döneminde sikke basılmıştır. İlk sikkenin basılışı Şam’da gerçekleşmiştir. Bu sayede araştırmacılar merakтан kurtulurlar (Ahmet Mithat, 2015, s. 243). Başka bir toplantıda daha tuhaf bir iddia ortaya atılır: *Emsile* denen Arapça dil bilgisi kitabının Arapça olduğu söylenir. Ahmet Mithat’ın bu iddiaya cevabı hakikaten hem susturucudur hem de iddia sahiplerinin Arapçayı bilmedikleri gibi Türkçeyi de bilmediklerinin kanıtıdır (Ahmet Mithat, 2015, s. 243-244). Yazarın bu tür durumlarda verdiği son derece yerinde ve kusursuz cevaplar, onun Kongre’de kazandığı saygınlığın sebeplerinden olmalıdır.

Ahmet Mithat Efendi, mukayese imkânı buldukça Osmanlılığı övmek için hiçbir fırsatı kaçırmaz.²⁴ Sigara tiryakisi olan Ahmet Mithat, Hamburg trenindeyken yanında tütün bulunmadığından dolayı sıkıntılanır fakat kimseden tütün isteyemez çünkü buralarda

²¹ “O zamanın en önemli bilim adamları katıldığı hâlde, Ahmed Midhat ve Mısırlı delegeler bazı Avrupalıların ne kadar cahil olduğuna şaşmışlardı” (Findley, 1999, s. 34).

²² Şarkiyat’ın Doğulu -daha doğrusu Müslüman- kadın hakkındaki düşüncesi bununla sınırlı kalmayıp galiz noktalara varmıştır. Mesela Flaubert, Mısır’da tanıdığı bir fahişeyi numune sayıp büyük yazarlığından beklenmeyecek bir ucuzlukla şunu der: “Şark kadını bir makineden başka bir şey değildir. Erkekler arasında hiçbir ayırım yapmaz” (Said, 2016, s. 199). Flaubert Şark ile cinsellik arasındaki “bu bağlantıyı kurmakla, Batı’nın Şark karşısındaki tutumlarında ortaya çıkan, dikkat çekecek ölçüde kalıcı bu motifi ne ilk ne de en abartılı örneğini sunmuştu” (Said, 2016, s. 200). Bu meselenin oryantalist bilinçaltıyla olan bağlantısı hakkında bk. Kontny, 2002, s. 129-130.

²³ Ahmet Mithat (2010), *Şirzad*’da bu durum bir kez daha dile getirilir: “(...) hâlâ bu zaman bile Avrupalıların akvam-ı şarkiye ve diyanet-i İslâmiye hakkındaki vukufsuzluğu her muhakemelerinde kendilerini o kadar hatalara düşürüyor ki hataya-yı mezkûreye vâkıf olanların ya istihzaen gülmeleri veyahut müteessifen ağlamamaları kabil olamaz.” (s. 458) Bu benzerliğe Okay dikkat çekmiştir (1991, s. 22-23).

²⁴ “Ahmed Midhat Efendi batıya karşı Osmanlı Türk’ünün faziletini, civanmertliğini, insanlığını daima övmüştür. Hatta bu hususta Genç Osmanlılardan daha da romantik bir milliyetçidir.” (Okay, 1991, s. 32) Ahmet Mithat’ın “Osmanlılık şanını muhafaza etmek” hususunda başka eserlerinde görülen örnekler için bk. Çonoğlu, 2012, s. 363-364.

tanıştırılmamış olduğu insanlara “merhaba demeye bile” hakkı yoktur. “Maazallah bir sigara isteyecek olsam arsızlığıma, dilenciliğime hamlolunur.” diye endişelenir. Hâlbuki Osmanlılık ne kadar başkadır, bir Osmanlı ülkesinde seyahat ediyor olsa ve her kimden istese “(...) asla diriğ etmezler. Diriğ ne demek? Bana bir de değil birkaç sigara ikramıyla kendilerini bahtiyar bulurlar” (Ahmet Mithat, 2015, s. 111). Bu aslında kültürle ilgili olan bir meseledir fakat yazar cömertlik ve ikram gibi kavramlara göndermede bulunarak bir üstünlük kurmaya çalışır. Eserde bu yaklaşımın başka örnekleri de bulunmaktadır. Yol arkadaşlarından Madam Gülnar’ın annesi olan kontesle aile üzerine girdiği konuşmada, Türk kültürünün bir parçası olan geniş aileyi ele alır. Burada geniş aileyi oluşturan kişilerin sıfatlarını sıralayan Ahmet Mithat, bunları “şan-ı insaniyet” diye niteleyerek bizde olan ve bize güzel gelen güçlü sosyal bağların genel doğru olduğuna işaret eder. Hâlbuki bu da nihayetinde kültürel bir meseleden ibarettir:

Düşününüz kontes hazretleri, düşününüz ki insan denilen mahlukta ana, baba, evlat, kardeş münasebeti, merbutiyeti, muhabbeti de bulunmazsa onun insanlığı neden ibaret kalır? Hâlbuki doğrudan doğruya mürtebit olmaları lazım gelen bu adamlarda bir de büyük valide, büyüpeder, amca, dayı, hala, teyze, enişte, yenge, yeğen falan münasebetleri de bulunmak şan-ı insaniyetten değil midir? Paris’te gördüğüm medeniyete bakılırsa kamuslardan bu kelimelerin kâffesini tayy etmelidir. zira hükümleri kalmamıştır (Ahmet Mithat, 2015, s. 770).

Eserde Türklerin temizliği de vurgulanan özellikler arasındadır. Bu örneği kendi üzerinden veren Mithat Efendi, Avrupalılarla ilgili bir ifade kullanmamasına rağmen, küçük bir dokundurmada bulunmuş gibidir. Yolculuğunun sonlarına doğru bir otelde uzun süre yıkanan Ahmet Mithat’ın odasına gelen doktor arkadaşı “Yahu bu ne kadar uzun istihmam!” deyince “Türklerinki biraz öyle uzar.” diye cevap verir. Arkadaşı tasdik eder: “Hem de haftada on sekiz defa vuku bulur değil mi?” Bu kısa sohbet Ahmet Mithat’ın yorumuyla biter: “Tevekkeli Türkler sahih ve salim olmuyorlar. Günde beş defa banyo ederek bütün yorgunluklarını def ediyorlar” (Ahmet Mithat, 2015, s. 924-925).²⁵

Ahmet Mithat’ın memleketçiliğini ve bir bakıma milliyetçiliğini gösteren bu tür karşılaştırmalarda, Avrupa’nın teknik medeniyetine karşı yerel değerleri öne çıkarma gibi bir tavrı olduğu da hissedilmektedir. Avrupa’nın şehirleri büyük ve düzenlidir, gelişmiş makineleri vardır, müze ve kütüphaneleri fevkaladedir; bunların Osmanlı ülkesinde olmaması elbette hayıflanılacak bir durumdur. Buna karşılık, İsviçre’nin binlerce insanı cezbeden kalın kabuklu ve acı üzümleri İstanbul’un çavuş üzümü, karaçavuş ve sarıyapıncak üzümünün yanına yaklaşamaz (Ahmet Mithat, 2015, s. 553); Paris’in kireçli ve ağız kavuran suları da İstanbul’un “ab-ı kevser gibi” Karakulak suyunun yanında anılamaz bile (Ahmet Mithat, 2015, s. 721). Ancak her bakımdan kalkınmış, düzenli ve güzel memleketleri görünce kendi memleketimizin de onlara benzemesini mutlaka hayal eder çünkü bu bir milliyet meselesidir (Ahmet Mithat, 2015, s. 664).

Avrupa’da Bir Cevalan’da Ahmet Mithat Türklere “muhabbet” besleyen bazı kişilerle tanışıklığını da aktarır. Bunlardan biri, Tatarlarla iç içe yaşadığı için Türkçe bilen, kendisine bir Türk ismi seçen, çocuklarına Türk kıyafetleri giydiren, “Osmanlıların gerek lisanlarına ve gerek ahlaklarına” sevgi duyan (Ahmet Mithat, 2015, s. 195) Madam Gülnar (Olga de Lebedev),²⁶

²⁵ “Beş defa banyo etmek” ifadesi akla önce abdesti getirirse de yazarın kesretten kinaye mi böyle dediği yoksa abdesti mi kastettiği çok net değildir.

²⁶ Madam Gülnar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akün, 1996, s. 243-248.

diğeri de Kazan Üniversitesi hocalarından Profesör Gottwald'dır. Tatarlar üzerine yaptıkları konuşmalara aşağıda yer vereceğimiz her iki Şarkiyatçı da Ahmet Mithat'ın övgüyle bahsettiği, sohbet ve dostluklarından zevk aldığı kişilerdir. Yazar, Gottwald'ın "Fazl u hikmetine ve Osmanlılık ve Müslümanlık hakkındaki fevkalhad muhabbetine hayran"dır. Gottwald da Ahmet Mithat'ın "fazl u irfanı"nın takdir eder. Bu yaşlı profesöre göre, Kongre'ye katılanların Ahmet Mithat'tan milletimiz adına öğrenecekleri vardır:

Siz ictimada bulununuz. Milletinizin şan-ı faziletini profesörlere gösteriniz. Zaten anladınız ya içlerinde ilm-i amik sahibi adamlar pek azdır. Diğerleri pek sathi ulemeden olup en âlimleri bile yine fazl u irfan sahibi bir Şarklıdan tashih-i malumat ihtiyacından vareste değillerdir (Ahmet Mithat, 2015, s. 214).²⁷

Bir diğer örnek, Ahmet Mithat'ın Oslo'da tanıştığı Belçikalı bir yüzbaşidir. "Hikmet-i diniye" konuşmalarını dinledikten sonra yazarımızın yanına gelen yüzbaşı, Müslüman olmak istediğini, bunun için ne yapması gerektiğini sorar. Millet ve devletimizin zaten "muhibb"idir. Dinlediği bu konuşmalar İstanbul'a gitmek, Türkçeyi öğrenmek, "hizmet-i askeriye"imize girmek arzularını iyice alevlendirmiştir. Bunun sebebi, "hakikaten şan ve şeref"imize duyduğu hayranlıktır (Ahmet Mithat, 2015, s. 313-314).

3. Tatar Türklerine Bakışlar

Avrupa'da Bir Cevlan'ın konumuz bağlamında önemli ve ilginç taraflarından biri, Ahmet Mithat'ın Madam Gülnar ve Gottwald'dan Tatarlar hakkında "bilgi" edinip bazı yorumlarda bulunduğu kısımdır. Osmanlı Devleti dışındaki Türk dünyasına önem vermesine (Gökçek, 2010, s. 209-210), özellikle Kırım, Kazan ve Kafkasyalı Müslümanların durumlarından haberdar olmasına rağmen²⁸ Mithat Efendi'nin bu yorumlarında iki ahabına ait Rus bakış açısının etkili olduğu açıkça görülmektedir. Ahmet Mithat, Tatarlar üzerine ilk olarak Gottwald ile konuşmuştur. "Kalben ve fikren mazhar-ı hidayet" gördüğü bu ihtiyar Şarkiyatçının Tatarların "cehaleti ve cahil kalma sebepleri"yle ilgili anlattıkları, yazarı -tuhaftır ki- inandırmış gibidir:

Tatar uleması hakkında hasbihâle giriştiğimizde bunların tengî-i efkârını pek müteessifane bir surette tasvir eyledi. İçlerinde mertebe-i ilmiyesi âlî adamlar yok değilse de cihan-dide, müteyakkız, hakîm ve zeki adamlar bulunmadığından Rusya devletinin taht-ı idaresine geçtikleri zamandan beri bir parmak bile terakki edememiş olduklarını kemal-i teessüfle bildirdi.

Muallim-i müşarünileyhin ifadesine göre Tatar uleması Rusya hükümetinin kendilerini Nasraniyet'e ithal arzusunda zannıyla mütevahhişmişler. Hâlbuki muallim-i müşarünileyh Rusya devletinde böyle bir fikir ve emel kat'an mevcut olmayıp ahali-i merkumenin terakkiyat-ı fikriyeye nailiyetle intizam-ı cedide-i medeniyeyi ileriye götürmelerinden başka bir arzusu olmadığını temin eyledi. Avrupa lisanlarından birisine vâkıf Tatar âdeta mesmu olmadığı gibi Rusça'ya vâkıf olanları bile nevadirden olup bildikleri lisansa umur-ı zaruriyeye kifayet edebilecek

²⁷ Gottwald hakkında Findley'in (1999) yorumu, "(...) pek de önemli bir Şarkiyatçı sayılmazdı, yayınları filolojinin ötesine geçememişti." şeklindedir (s. 26).

²⁸ 1884'te başladığı (Us, 1955, s. 18) ve uzun yıllar sürdürdüğü Meclis-i Umur-ı Sıhhiye azalığı ve başkâtipliği görevi, "Hacca gitmek için İstanbul'a gelen Rusya Müslümanlarının -bu kurumdan izin almaları gerektiği için- onunla görüşmesini kolaylaştırmıştır" (Gökçek, 2012, s. 210). Ayrıca bk. Bargan, 2002, s. 26. Rus işgali altındaki Müslümanların mücadelelerini ve tâbi tutuldukları zorunlu göçleri de elbette bilen, kendisi de Kafkasya kökenli olan (Okay, 1989, s. 100) Ahmet Mithat'ın 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sıralarında yazdığı *Kafkas* (2000) adlı romanı bu çerçevede hatırlanmalıdır.

çend kelimattan ibaret olduğunu ve Tatarların itikatlarına göre bir ecnebi lisanı öğrenmek o lisan erbabının dinlerine iştirak derecesinde günah olduğunu pek büyük tavr-ı meyusiyetle söyledi (Ahmet Mithat, 2015, s. 215).

Gottwald'ın Tatar âlimleri ve genel olarak Tatarlar hakkında söylediklerini, aşağıda tekrar dönmek üzere, sıralayalım: fikir darlıkları, zeki olmamaları, zeki olmadıkları için Rus idaresine geçtiklerinden beri bir parmak gelişme gösterememeleri, Rusların kendilerini Hristiyanlaştıracaklarından boşuna korkmaları, yabancı dil öğrenmeyi din değiştirme derecesinde günah saymaları.

İkinci konuşma Madam Gülnar'la gerçekleşir. Ahmet Mithat Efendi, Rusya'nın Müslüman halkı olan Tatarların fikrî gelişmişlikleri ve zihinsel aydınlanmalarını çoktandır merak ettiğinden bu konuda bilgi almak ister. Gottwald gibi Madam Gülnar da Tatarların “terakkiyat-ı fikriye ve maarif-i cedide hususunda” gerileme ve gecikmelerinden şikâyetle bahseder. Mithat Efendi bunun üzerine kendi kanaatini şöyle ifade eder:

Ahali-i merkumenin nail-i teyakkuz olması Rusya'nın Asyaca daha içerilere doğru mübaşeret eylediği emr-i temeddünü teshil ve tesri edeceği derkârken Tatarlarda aks-i hâlin müşahedesi bu suhulet ve süratten mahrumiyeti mucip ve müstelzim olduğunu anlatıyordu. Tatarların bundan beş yüz sene evvelki akılda hâlâ devam etmeleri kendilerince de bir faide-i cedideyi müstelzim olamadığını gayet dakik ve saib mütalaalarla ispat eyliyordu ki bu sözleri işittikçe hasbe'l-İslamiye ahali-i merkumenin teceddüdat-ı fikriye nimetine nailiyeti temennisi kalbimde bir kuvvet-i mütezayideyle cây-gîr oluyordu. (...) İşte Madam Gülnar ile bu seyahatte ben dahi bahsin bu derecelerine kadar girişerek Tatarların şu hâl-i tedennîde kalmaları hükümeteşizliklerinden yani kendilerini Rusya hükümetine yabancı görmelerinden neşet eylediği beyanıyla kendileri gibi hamiyet-i insaniye ve muhabbet-i İslamiyeleri olan Rus kibarının ileri gelen Tatarları bu yolda ikaz ve irşad eylemeleri lüzumunu anlattım. (Ahmet Mithat, 2015, s. 458, 460) [Vurgu bana ait, y.n.]

Madam Gülnar'ın ve özellikle Gottwald'ın ileri sürdüğü, Mithat Efendi'nin de kabullenmiş görüldüğü bu düşüncelerin yüzeysel, ilmî dayanaktan yoksun ve klasik sömürgeci edasında olduğu ilk bakışta anlaşılmalıdır.²⁹ Her şeyden önce, hem Kazan hem de Kırım Tatarlarının, Rusların kendilerini Hristiyanlaştıracaklarından korkmaları için ortada çok fazla sebep vardı. Kazan'da 16. yüzyılın başından, Kırım'da 18. yüzyılın sonundan itibaren Tatarlar üzerindeki din değiştirme baskısı artarak devam etmiş, Müslüman Tatar köylerine kilise ve manastırlar yapılmış, Türk-İslam devirlerinden kalma tarihî eserler yıkılmış, yer adları Yunanca kökten adlarla değiştirilmiş, Tatarlar büyük kitleler hâlinde göç etmek zorunda kalmış, kalanların elinden toprakları alındığı için ekonomik yıkım baş göstermişti. Öte yandan Tatarların temel eğitim kurumları Rus hükümetinin avucundaki niteliksiz müftüler marifetiyle son derecede geriletilmiş, her türlü dünyevi bilgi müfredat dışı tutulmuş, Ahmet Mithat'ın da takip ve takdir ettiği merhum Gaspıralı İsmail Bey'in gayretleriyle Rusya'nın her yanında açılmış olan Usul-i Cedid okulları Ruslar tarafından daha sonraları kapatılmıştı.³⁰ Yani Mithat

²⁹ Ahmet Mithat aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna tanıtılan Madam Gülnar; o devirde çok sevilen, günlük hayatında şekil olarak Türk gibi yaşayan, Tatarlar için okul açma teşebbüslerinde bulunmuş olan (Akün, 1996, s. 243-248) bir Şarkiyatçıdır. Bunların yanında Renan'ın *İslamiyet ve Terakki* adlı kitabına yazılmış bir reddiyeyi Türkçeye çevirdiği de (Bargan, 2002, s. 27) hatırlanınca, Rus yayılcılığına “medenileştirme” demesi yadırgatıcı olmaktadır.

³⁰ Bu hususlarda ayrıntılar için bk. Türkoğlu, 2011, s. 163-167; Kırmımlı, 2002, s. 458-459; Kireççi-Tezcan, 2015, s. 34-38; Halmet, 2019.

Efendi'nin bahsettiği "hâl-i tedenni"nin asıl sebebi Tatarların beş yüzyıl önceki akılda devam etmeleri değil, Madam Gülnar ve Gottwald'ın hiç bahsetmedikleri Rus politikasıydı.

Hele hele "Tatar âlimler zeki olmadıkları için Rus idaresine geçtiklerinden beri bir parmak gelişme gösteremediler." demek, eğer yalan kastıyla söylenmemişse, Findley'in dediği gibi "perişan bir entelektüel durağanlık" (1999, s. 25) göstergesi ya da aklın tersine dönmesidir. Ahmet Mithat, Tatarları küçümseyen bu yalan yanlış sözlere karşı çıkmak şöyle dursun; iddiaların hepsini gerçek gibi değerlendirmiştir. Hatta Kongre dönüşünde Kazan Türklerinden Fatih Kerimi'ye yazdığı bir mektupta³¹ bu genç Tatar edibine öğüt verirken Gottwald'ın sözlerinden hareket ettiği görülecektir:

Memleketinizden bu taraflara gelen zevatla aralıkta bir kere mülakat olduğundan oraların ahval-i ilmiye ve amelîyesine vukufumuz vardır. Tatar karındaşlarımızın ulûm-ı şer'îye iktisabı hususundaki gayretlerine diyeceğimiz yok ise de ulûm-ı dünyeviye hususunda henüz bu zaman lüzumu olduğu kadar gayretli bulunmadıklarını işiterek çok mahzun oluyoruz. Ezcümle İçinizde elsine-i ecnebiye henüz mergup değil imiş. (...) Bu zaman uyanıklık zamanıdır. Uyanmak ise âlemin her tarafını görmek ve oralarda ne var ne yok olduğunu anlamak ile olur. Bakınız Frengistan'da gerek kadın gerek erkek okumak yazmak öğrenmemiş ferd-i vahit yoktur. (...) Yalnız İstanbul'dan celp eylediğiniz birkaç kitap kâfi olamaz. Siz kendiniz dahi gazeteler tesis ve kitaplar tercüme ve tahrir etmelisiniz. Biz biliriz ki Rusya hükümet-i fahimesi siyasete muzır olmayan şeyleri menetmez. Hatta siz devlet-i müşarün ileyhaya tabi olduğunuz halde henüz Rusça okumaya yazmaya dahi alışmamış olduğunuzdan bu da bir nakisadır. Lisan öğrenmekle dine ziyan gelmez. (...) O taraflarda pir-i fazıl Yosef Goldvald vardır ki müsteşrikîn kongresinde kendisiyle mülakat etmiş idik. Mahsus selam ederim (Gökçek, 2012, s. 222-223) [Vurgu bana ait, y.n.].

Burada Tatarların yabancı dil, özellikle Rusça öğrenme konusundaki isteksizliklerinin "nakisa" olarak nitelenmesi kanaatimizce çok yerinde değildir. Yüzlerce yıllık Tatar kültürünün topyekûn yok edilmesi, toprağın ve ahalinin Ruslaştırılması, mirza sınıfından bir bölümün Rus aristokrasisinin bir parçası hâline gelmesi ve bunun sonucu olarak davranış biçimlerinin ve dillerinin Ruslaşması (Kireççi-Tezcan, 2015, s. 36-37) gibi yıkıcı hadiseler Tatar halkının dil ve din arasında böyle bir bağlantı kurmasına yol açmışsa bu psikolojik durumu "Lisan öğrenmekle dine ziyan gelmez." basitleştirmesinden daha başka türlü anlamak gerekir.

Her iki müsteşrikle yapılan konuşmaların aktarıldığı kısımlarda Ahmet Mithat Efendi'nin mülayim ve maslahatçı bir üslup kullanması dikkat çekicidir.³² Hâlbuki aynı yazar, *Avrupa'da Bir Cevlan*'dan 12 yıl kadar önce, 1877'de kaleme aldığı *Kafkas* romanında şu hararetili cümleleri yazmıştı:

Bugün Kafkas istirdâd-ı hürriyete kıyam ederek kahramanlığın derece-i âlülâline dair bir numune gösteriyor. Zira bu millet-i kerîme her haslet-i hamîdenin derece-i âlülâline vasıl olduğu gibi kahramanlığın da son mertebesine vasıl olmuştur. Bunun numunesini yalnız şimdi göstermiyor. Elli sene kadar şimal müsteşrlisine göğüs

³¹ Ahmet Mithat'ın mektupları ve konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Gökçek, 2010, s. 221-233.

³² Findley (1999), Ahmet Mithat'ın Tatarlarla ilgili sohbetlerdeki tutumunun iki sebebi olabileceğini söyler: Tatarları önemsememesi ve Rusları düşmanlaştırmak istememesi (s. 25-26). Findley'in ilk kanaatini, Türk dünyasında Ahmet Mithat'a duyulan hayranlığı ve Ahmet Mithat'ın -gerek bu eserindeki gerekse Fatih Kerimi'ye yazdığı mektuplardaki- ifadelerini düşününce fazlasıyla iddialı bulduğumuzu belirtmeliyiz.

vermiş olduğu müddet içinde hatta mağlup olduğu hâlde bile en büyük kahramanlık numunelerini göstermiştir ki derecesi muhayyirü'l-ukuldür.

(...) Moskof ordusu herhangi mahale girerse arkası sıra bir fırka Rus muhacirlerinin dahi oraya girip yerleşmeleri mutad olduğundan (...) kendi hükümet-i müstebidelerinin ehl-i İslâmı batırıp İslâvları ihya etmek politikasından bilistifade zengin olmuşlardır. Zira daha dünkü gün demek üzere bundan on üç on dört sene kadar evvel bütün Çerkezlerle bin yıllık vatanlarını terk ettirerek Memâlik-i Devlet-i Aliyyeye ilticalarını icap eylemiş olan hâl dahi yine Moskofların bu politikası olduğu hatırımızdan çıkmamıştır (Ahmet Mithat, 2000, s. 160-161/164-165) [Vurgu bana ait, y.n.].

12 yıl içinde “şimal müstevlisi” ve “hükümet-i müstebide” sıfatlarından “Rusya’nın Asyaca daha içerilere doğru mübaşeret eylediği emr-i temeddün” ve “Rusya hükümet-i fahimesi” söylemlerine geçiş arasında, bu farkı doğuracak olan çok önemli tek bir hadise akla gelmektedir: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı. Savaş sonrası vaziyet icabı Sultan 2. Abdülhamit’in mecburen benimsediği “Ruslarla iyi geçinme siyaseti”,³³ padişaha çok bağlı olan Ahmet Mithat Efendi’nin de -Kongre’deki resmî sıfatını hatırlayalım- uygun davranmak durumunda olduğu bir anlayıştı. Ahmet Mithat gibi uyanık ve aydınlık bir zekânın Rus baskısını ve yayılcılığını görmezden gelip Rusların Asya içlerine doğru başlattıkları medenileşmeyi³⁴ (!) Tatarların kabullenmemesine anlam veremeyişini, Tatarların Rus yönetimini benimsemesi için Tatar ileri gelenlerinin “ikaz ve irşad” edilmeleri gerektiği şeklindeki sözlerini izah etmek başka türlü zor olacaktır. Bununla bağlantılı olarak, yine aynı savaşın da etkisiyle Asya Türklüğünün Osmanlı tarafından mecburen gözden çıkarılmaya, Rusya’nın iç işi olarak görülmeğe başlanması da³⁵ bu

³³ Bu anlamda, Kurat’ın (1990) 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonrası hakkındaki şu tespit açıklayıcıdır: “Sultan Abdülhamid II.in (...) en çok dikkat etmesi gereken cihet: Rusların bir daha İstanbul surlarına kadar gelmelerini önlemektir. (...) Türkiye’nin de Rusya’dan kendisini rahat bırakmaktan başka hiçbir talebi yoktu.” (s. 100-101) Ayrıntılar için bk. Kurat, 1990, s. 97-108.

³⁴ “Oryantalistler kongreleri oryantalizmin akademik gündemine paralel olarak Avrupa’nın siyasal gündeminin de bir ifadesidir. Avrupa’da özellikle 19. Yüzyılın son yirmi yılından başlayarak Batı’nın Müslüman Doğu üzerindeki tahakkümünü gözden kaçırmayı hedefleyen bir propaganda yükselişe geçmiştir. Buna göre bütün sömürgecilik faaliyetleri, esasında bir ‘medenileştirme misyonu’na (mission Civilisatrice) dayanıyordu. Kongrelerde oryantalistlerin ülkelerinin sömürgeci politikalarını ‘kültürel bir misyon’ olarak açıkça desteklediklerini gösteren pek çok örnek vardır.” (Koçak, 2012, s. 269)

³⁵ Böyle bir anlayışın izlerini, bu konuşma vesilesiyle Ahmet Mithat’ın Osmanlı ve diğer İslam milletlerini kıyasladığı bir parçada görmek mümkündür. Şu cümleleriyle Ahmet Mithat onlara âdeti “Başlarının çaresine baksınlar.” der: “Hakikat milel-i saire-i İslamiye’ye kıyasen millet-i Osmaniyemizin derece-i teyakkuz ve intibahı ne kadar layık-ı şükrandır. (...) Asya’daki bunca akvam-ı müslimenin hep bir zaman müterakki milletlerden oldukları hâlde maarif ve sanayi ve ticaret ve siyasetçe eski mertebelerini kaybedildikten sonra yüzlerce senelerden beri bir daha teyakkuz edememelerini bir kere fikr-i hikmetle düşünüp bir de memalik-i Osmaniyede’deki müslim ve gayrimüslim akvamın suret-i intibahlarına atf-ı nazar-ı ibret eylemelidir. Asya’daki İslam’ın terakkiyat-ı âlemde bi’l-küllüye bi’-haber olmalarını hükme imkân tasavvur olunamaz. Zira her sene bunlardan yüzlerce hüccac medeniyet-i Avrupaiye ve Asyaiye’nin telakigâhı olan İstanbul’dan (...) Hicaz’a gitmektedirler. Bunlardan maada İstanbul’a gelip tekmil-i tahsille memleketlerine avdet eden ulema dahi nevadirden değildir. Bunlarda hâsıl olan teyakkuz ve intibahtan kavimleri de mütenebbih ve müstefit olmalı değil miydiler?” (Ahmet Mithat, 2015, s. 458-459) Fatih Kerimi’ye yazdığı mektupta, yine aynı bağlamda değerlendirilebileceğini düşündüğümüz şu ilginç uyarıda bulunur: “Bizim buralarda ‘Jön Türk’ namıyla birtakım melaîyenin nasıl sa’y-ı bilfesat olduklarını bilirsiniz. Bunlardan nihilist vesair namlar ile birtakımlarının dahi Rusya’da bulduklarını iştiriyoruz. (...) Zinhar bunları yanlarınıza uğratmayınız. (...) Çar hazretlerinin ve anın hükümet-i hazırasının düşmanı olan bu melunları yanınıza yaklaştıracak olur iseniz Çar ve hükümeti nezdindeki emniyetinizi selb edersiniz. Bugün İstanbul’da Ermeni vesaire müfsitleri bize nasıl görünüyorlar ise siz dahi orada öyle görünürsünüz.” (Bargan, 2002, s. 29) Ayrıca 19. yüzyıl Osmanlı idarecileri arasında, devletin kendi tebası haricindeki Müslümanlara sahip çıkmasının zor olduğunu düşünen ve dâhilî durumu daha fazla öne çıkaran bir grubun varlığı da belli olmaktadır. Abdülhak Hâmid, Sadrazam Said Paşa’ya Hint Müslümanlarının bağlılıklarından yararlanılması için neler yapmak gerektiği hakkında bir layiha

üslup değişiminin bir sebebi olabilir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi'nin Türk dostu saydığı Profesör Gottwald ve Madam Gülnar'a saygısından dolayı meseleyi fazla derinleştirmedeği de akla gelebilir ki Kongre atmosferi içinde iyi ilişkiler kurduğu Rusların kendisine yönelik dostane tavırlarının bu yaklaşımı etkilediği anlaşılmaktadır. Söz gelimi, Kopenhag'da soğuk algınlığından yatarken bu dostları kendisiyle epeyce ilgilenmişler; Ahmet Mithat da onlar için "Hakikat şu Ruslarda gördüğüm hissiyat-ı insaniyeyi âdeta Osmanlılara mahsus bildiğim mürüvvet-i keremkâraneye ancak kıyas edebilirim." iltifatında bulunmuştur (Ahmet Mithat, 2015, s. 374).

C. Avrupa'da Bir Cevlan'dan Ahmet Metin ve Şirzad Romanına Etkiler

Girişte belirtildiği üzere Ahmet Mithat Avrupa dönüşünde bu seyahatin izlerini taşıyan *Ahmet Metin ve Şirzad* romanını yazar. Bu romanın yazılış sebebiyle ilgili olarak Okay şöyle der:

Ahmed Midhat Efendi'nin (...) tanıdığı, maddi taraflarını eliyle koymuş gibi bulunduğu Avrupa'nın dikkatini çeken yeni bir cephesi vardır: Batılı, Türk'ü tanımıyor veya yanlış tanıyor. Nasıl ki Osmanlı da batıyı yanlış tanımaktadır. Müsteşrikler Kongresi gibi, doğunun bilgileriyle mücehhez âlimlerin toplantısında bile bu yanlış anlaşılma Ahmed Mithat'ın yüzüne çarpar. İşte Ahmed Metin ve Şirzad önemli bir vak'aya istinad etmeyen, hemen tamamen İslâm ve Osmanlı medeniyetinin, bâhusus Türk milletinin büyüklüğünü ortaya koymak için yazılmış bir romandır (Okay, 1991, s. 390-391).

Romanın kahramanı Ahmet Metin, birçok konuda Türk'ü Avrupalıdan üstün tutan, tıpkı Ahmet Mithat gibi³⁶ "romantik bir milliyetçi"dir (Okay, 1991, s. 158). Şirzad adlı Selçuklu şehzadesinin hayatını anlatan bir romanı okuduktan sonra onun izlerini aramak için bir deniz yolculuğu yapmaya karar verir. Bu yolculuk boyunca Şirzad'ın gittiği yerleri adım adım gezecek, İslam ve Türk tarihinin yayılma alanlarını anlayacaktır. Ahmet Metin'in bu kararını Ahmet Mithat,

Bizim Osmanlılığımızda iki şan vardır ki bunların yalnız birisi bile bizim için teşerrüfe kâfi iken Hak Teala Hazretleri bizi onların ikisiyle birden mübeccel eylemiştir. Bunların da birisi Müslümanlık diğeri Türklük! Bu iki şeyin ikisinin de tarihleri cihanda hiçbir milletin, hiçbir halkın tarihine kıyas kabul edemeyecek derecelerde kahramanane ve şairanedir (Ahmet Mithat, 2010, s. 29-30).

diyerek takdir eder.

İlk kotrasının yapımında çalışan bütün işçilerin Türk olmasında titizlik gösteren Ahmet Metin, asıl kotrasında görevli olan hizmetçi kadınlar hariç bütün mürettebatı da Türklerden seçer: "Tayfalarımız dahi Türk! Aşçımız da Türk. İstitar mâni olmasa idi hizmetçi kadınları dahi Türk'ten alır idim. Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana ragıptır." (Ahmet Mithat, 2010, s. 54)

sunduğunda aldığı cevabı şöyle nakleder: "Biz Aydın vilâyetini idareye kadir olalım da ondan sonra Hindistan'ı düşünelim" (*Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, 1994, s. 156).

³⁶ "Eserin kahramanı Ahmet Midhat mı yoksa Ahmet Metin mi sorusu rahatlıkla sorulabilir" (Enginün, 2011, s. 18).

Ahmet Metin, yolculuğa çıkmadan önce arkadaşı Hüseyin Basri'ye Türk tarihi hakkında özetle şu bilgileri verir ki bunların çoğunu *Avrupa'da Bir Cevalan*'da görmek mümkündür.³⁷

Türklük, Osmanlılarla ya da Selçuklularla başlamaz; Abbasiler zamanına, hatta daha öncesine uzanır. Türkler pek eski, pek büyük, pek yüksek ahlaklı bir kavimdir. İslam'dan önce de Türklük hem ilerlemesiyle hem yüksek şerefiyle en büyük milletler arasında yer alır. Sitya adlı memleket, şimdiki Türkistan'dır ve her milleti yenen Büyük İskender, yalnız Türkleri yenememiştir. Çin Seddi'yle, İskender Seddi'yle engellenmeye çalışılan "kavm-i celil" Türk kavmidir. Tarihte ilk "Türk" adını alan kişi, Hazret-i Nuh'un torunudur ve dolayısıyla Nuh Peygamber doğrudan doğruya bizim "ağa babamızdır". Çin medeniyetinin Türkler tarafından kurulmuş olduğu elbette meydana çıkacaktır. Amaçları uğrunda ölümü küçümsemek, zalimlere şiddetle davranmak, âcizlere merhamet etmek, kadınların iffetini korumak, özü sözü doğru olmak Türk'ün genel özellikleri arasındadır (Ahmet Mithat, 2010, s. 46-47).

Romanda Ahmet Mithat Batılıların Osmanlılara/Türlüklere bakışındaki çarpıklıklara da işaret eder. Ahmet Metin'in misafiri ve yolculuk arkadaşı olan Madam Neofari adlı Moldovan, Ahmet Metin'de gördüğü ilim, zarafet ve yüksek karakteri bir türlü ona yakıştıramaz:

Bu genç Osmanlı hakikaten fevkalade bir adamdır. Vukuf ve malumatına ve her hâl ve şanıdaki terbiyesine, nezaketine nazaran bu adama 'Osmanlı' ve 'Türk' ve 'Müslüman' demeye insanın dili varmayacağı geliyor. Zira şimdiye kadar almış olduğumuz malumata göre zihinlerimiz bu isimleri barbar, cahil, zalim gibi sıfatlar ile müteradif diye telakkiye meyletmış idi. Bu adam en fazıl Avrupalılar gibi bir şey! Bir mükemmel Avrupalıdan bir farkı var ise o da yalnız iffet-i fevkaladesinden ibarettir (Ahmet Mithat, 2010, s. 241)³⁸

Romanın içinde anlatılan Şehzade Şirzad'ın hikâyesindeki kadın kahraman Roza, Türkler hakkında Neofari'nin Ahmet Metin'e söylediği şeyleri tekrarlar. "Şark ahalisinde, Türk cinsinde" meleklik derecesinde güzel ahlak bulunabileceğine Avrupa'da kimsenin inanmayacağını söyledikten sonra Şirzad'dan bunun izahını ister, Şirzad da "Türk kavminin" yaratılışındaki güzel huyları uzunca anlatır (Ahmet Mithat, 2010, s. 458). Avrupa medeniyetine mensup olan fakat aralarında yaklaşık sekiz asır bulunan bu iki kadına aynı şeyleri söyleten Ahmet Mithat, Avrupa'nın Türklerle bakışında asırlardır hiçbir şeyin değişmediğini vurgulamış olur.

Sonuç

Avrupa'da Bir Cevalan, 19. yüzyıl Avrupa'sını şehirleri, kültür varlıkları, toplumu, bilim adamları ve tarihi ile tanıtan önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Ahmet Mithat Efendi, bu zengin içerikli eserinde Türklük üst başlığı altında değerlendirilebilecek bahislere de yer vermiştir. Türkçe ile Türk milletinin kadimliği ve yayılma alanları, Tatar Türkleri hakkında düşünceler, Türk ve Avrupa kültürleri arasındaki farklar bu bahislerdendir. Ayrıca Kongre'nin önemli bir katılımcısı olarak, birçoklarına tarihimiz, edebiyatımız ve dilimiz hakkında dersler vermesi ve Türklükle ilgili yaklaşımları sebebiyle Ahmet Mithat üzerinde de bu çerçevede

³⁷ Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevalan*'da bahsettiği başka bazı ayrıntıları da romanında kullandığı görülmektedir. Deniz yolculuğuna hazırlanırken gemiye canlı hayvan alınması (2015, s. 59; 2010, s. 60), requen adlı köpek balığının yol açtığı tehlike (2015, s. 27; 2010, s. 276), deniz hırsızları (2015, s. 45; 2010, s. 50, 358-359), sigara dumanının insanı sobaya benzetmesi (2015, s. 839; 2010, s. 19) göze ilk çarpan yakınlıklardır.

³⁸ Batılıların Türklerle ilgili bu türden sözlerine Ahmet Mithat daha önce yazdığı romanlarında da yer vermiştir, bk. Okay, 1991, s. 23-24. Stockholm Müsteşirlikler Kongresi'ne katılan bir Batılının "O Müslüman suratlarda (...) zekâ pırlantısı pek yoktur." demesi (Findley, 1999, s. 35) bu kanaatin farklı şekilde bir ifadesidir.

durulması gerekmiştir. Ahmet Mithat'ın kendi şahsında gösterdiği bilgili, zarif ve vakur Türk modelinin, karşılaştığı bütün Batılılarda ciddi etki bıraktığı da düşünülünce bu gereklilik daha iyi anlaşılır.

Ele aldığımız konu etrafında bu eserden çıkan en çarpıcı sonuç, Avrupalıların Türkleri de Türkler dışındaki Müslüman milletleri de -hiç değilse bizim zannettiğimiz kadar- tanımadığı ya da yanlış tanıdığıdır.³⁹ Bunu görerek şaşırın Ahmet Mithat, Kongre'deyken elinden geldiği kadar hataları düzeltmeye çalışmıştır. Kongre dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı roman ise Avrupa'nın bizimle ilgili önyargılarını, eksik ve hatalı bilgilerini gören Ahmet Mithat'ın Türklük hakkındaki asıl geniş ve rahat konuşmasıdır.

Her iki eser düşünüldüğünde Ahmet Mithat'ın milliyetçiliği, Osmanlılığın izin verdiği ölçünün üzerinde bir milliyetçiliktir. *Avrupa'da Bir Cevelan*'da Türklüğün değil fakat zaman zaman Osmanlılık tabiriyle dönüşümlü kullanılan Türklüğün "rüzgârı" hissedilmektedir. *Şirzad*'daki Türklük vurgusu ise çok daha etkilidir. Bu anlamda, ele alınan eserleriyle Ahmet Mithat Efendi'nin Kongre'den yaklaşık yirmi yıl sonra hızlanacak olan Türk milliyetçiliğinin habercilerinden biri olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Abdülhak Hâmid'in hatıraları* (haz. İ. Enginün) (1994). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Actes du sixième congrès international des orientalistes, première partie* (1884). Leide: E. J. Brill.
- Ahmet Midhat Efendi. (2000), *Çengi-Kafkas-Süleyman Muslî* (haz. E. Ülgen-F. Andı). Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2010). *Ahmet Metin ve Şirzad* (haz. S. Ayhan-L. A. Çanaklı). Bursa: Dörtrenk Basımevi.
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da bir cevelan* (haz. N. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Vefik Efendi (tsz). *Atufetlü Ahmet Vefik Efendi hazretlerinin darülfünun'da verdiği hikmet-i tarih dersinin hülasasıdır.* yyy.
- Akün, Ö. F. (1989). Ahmed Vefik Paşa. *DİA*, 2, 143-157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1996). Gülnar hanım. *DİA*, 14, 243-248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Argunşah, M. (2012). Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçenin sadeleşmesiyle ilgili görüşleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1-12.
- Asiltürk, B. (1995). Ahmet Midhat Efendi müsteşrikler kongresinde. *Türk Dili*, 521, 570-576.
- Bargan, H. (2002). Ahmet Mithat Efendi ve İdil-Ural Türkleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13, 21-42.

³⁹ 20. yüzyılın başından 1990'lı yıllara kadar Batı'da yayımlanmış olan binlerce sayfalık dünya edebiyatı antolojilerinde Müslüman doğu edebiyatlarına neredeyse hiç, Türk edebiyatına ise hiç yer verilmemiş olması (bk. Damrosch, 2013, s. 121-133) Batı'nın bizi tanımayı aslında çok da umursamadığını ya da buna ihtiyaç duymadığını gösterir. Bu durum esasında çok şaşırtıcı değildir çünkü Said'in (2016) izahından anladığımızı göre nihayetinde Şarkiyatçılığın eski ve yerleşik kanaatlerinden birinin devamıdır: "Şark'ın yazınsal üretimleri özleri gereği Avrupa'ya yabancı olmakla kalmazlar; hep aynı ölçüde önemli olmadıkları gibi, seçilmiş parçalar dışında yayımlanmayı hak edecek 'bir beğeniyle, eleştirel ruh'la da yazılmamışlardır." (s. 139)

- Çonoğlu, S. (2012). Ahmet Midhat Efendi ve hayattan yansıyan edebiyat. *Ahmet Midhat Efendi* (ed. M. Miyasođlu). Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Damrosch, D. (2013). *Dünya edebiyatı nedir?* (çev. O. Köseođlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Enginün, İ. (2011). Ahmet Metin ve Şirzad. *Yeni Türk Edebiyatı*, 4, 7-20.
- Findley, C. V. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* (çev. A. Anadol). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden doğan anka-Ahmet Mithat Efendi üzerine yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Halmet, M. (2019). Türkistanlı ceditçi şair Elbek'in dil konusundaki fikirleri ve fikirleri uğrunda verdiği mücadele hakkında bir değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kùltür Eğitim Dergisi*, 8(4), 2125-2142.
- Harman, Ö. F. (2013). Yâfes. *DİA*, 43, 174-175. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kırımlı, H. (2002). Kırım. *DİA*, 25, 458-465. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kireççi, M. A. ve Tezcan, S. (2015). *Kırım'ın kısa tarihi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Koçak, B. (2012). Uluslararası oryantalistler kongreleri (1873-1973) üzerine bir deđerlendirme. *Kebikeç*, 34, 257-294.
- Kontny, O. (2002). Üçgenin tabanını yok sayan pythagoras: oryantalizm ve ataerkillik üzerine. *Doğu Batı*, 20, 117-131.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- Levend, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Okay, O. (1989). Ahmed Midhat Efendi. *DİA*, 2, 100-103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okay, O. (1991). *Batı medeniyeti karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özdemir, M. ve Yegen, Ü. (2016). Ahmet Mithat Efendi'nin "Karnaval", "Henüz 17 Yaşında" ve "Vah" romanlarında batı medeniyeti eleştirisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kùltür Eğitim Dergisi*, 5(1), 324-350.
- Said, E. W. (2016). *Şarkiyatçılık-batının şark anlayışları* (çev. B. Yıldırım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Topuzkanamış, E. (2018). Osmanlı dönemi ilk modern idadi programlarında Türkçe eğitimi: 1892 yılı örneği. *Tarihin Peşinde*, 19, 185-226.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm* (çev. H. Er). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Türkoğlu, İ. (2011). Tataristan. *DİA*, 40, 163-168. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Us, H. T. (1955). *Bir jübilenin intibaları-Ahmed Midhat'ı anıyoruz*. İstanbul: Vakit Basımevi.
- Yıldız, A. (2013). Ahmet Mithat Efendi'ye göre Türklük ve Türkler. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri Ahmet Midhat Efendi-Vefatının 100. Yılı Armağanı* (ed. F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yuvalı, A. (1993). Çağatay Han. *DİA*, 8, 176-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Extended Abstract

One of the cornerstones of the Tanzimat reform era Turkish thought and literature, Ahmet Mithat Efendi participates in the 8th International Congress on Orientalists held in 1889 in Stockholm as the representative of the Ottoman State. During his intensive program starting officially and turning into a 71-day journey to Europe, Ahmet Mithat finds an opportunity to visit chief cities of Europe in addition to the congress activities. He visits the worth-seeing places of all these cities which he visits and collects the notes which he takes both at the congress and during his visits and trips into a book entitled *Avrupa'da Bir Cevelan* when he returns to his country. Being extremely fond of reading, learning and teaching, the author deals with many issues which, he considers, are beneficial to his reader (European culture, social relationships, urbanization level, industrialization, etc.) in his book. And some of these issues are related to Turkishness.

As he mentions in his book, Ahmet Mithat makes some intellectual preparations before going to the congress. One of these is to understand what Europe knows about Turkish. Since orientalism is essentially based on philology, it is natural that Ahmet Mithat makes such a preparation by reading books on this subject. As the author reads books on Turkish, he sees more clearly that there is not a serious accumulation of works on the history of Turkish in our country and mentions this in regret. According to Ahmet Mithat, it is very difficult to come across an Ottoman intellectual who can answer questions related to such matters as the geographical expansion, historical background and language family of Turkish because the old Ottoman science people believe that Turkish starts with the Ottomans and its origin is Chagatai. With a great probability, Ahmet Mithat states with the Ottomanist feeling that this opinion is to true.

At some meetings at the congress, the author benefits from his preparations related to this subject. He makes long speeches against some orientalists thinking that Turkish is a new language and gives detailed information, some of which are based on religious rumors, about such matters as the emergence of the name "Turk", the geography where Turkish has spread and the origins of Turkishness in these speeches. His oppositions here indicate that Ahmet Mithat has adopted the causes of language, history and nationalism properly. Both this kind of speeches of the author's and the equivalents which he tries to find with the Turkish of that day to foreign words are different examples of this adoption.

He is the most important person that puts forward some high qualities of the Turkish nation with his attitudes, personality and speeches in *Avrupa'da Bir Cevelan*. It can be stated that Ahmet Mithat draws a very qualified Turkish model in the book with his speeches, behaviors and accumulation in spite of some issues which are open to criticism. At this point, what is important is that he assumes that the positive qualities which he exhibits do not belong to him but to his nation. At every moment of the process, he tries to act in accordance with the responsibility of being the official representative of the Ottoman State. He keeps the care which he exhibits during his meeting with the Sweden-Norwegian King in front of ordinary people as well.

Ahmet Mithat attracts attention as a knowledgeable, equipped Turkish/Ottoman figure at the congress. With this quality, seeing and being astonished at their lack of knowledge about our belief and our culture in general, he tries to correct the orientalists' wrong thoughts. Some issues as distortions in Europeans' understanding of Orientalist woman, inability to influence Kalam and Sufism, thinking Turkish books Arabic are examples of this ignorance, which Ahmet Mithat manages to give shutting-up and satisfying answers to this kind of matters during the congress.

In the book, when the occasion arises, every opportunity is evaluated to tell some, according to the author, positive qualities which we encounter in the Ottoman/Turkish society. In fact, for Ahmet Mithat, such social behaviors as friendliness, honoring, which are culture-related concepts and social ties like the extended family are the indication of superiority over the West. On the other hand, Europe has an indisputable superiority in terms of technical civilization and great and orderly cities, mechanization, big libraries and museums are the immediately-seen sides of this superiority. Although Ahmet Mithat appreciates these and admires them in the name of his country, he can't help mentioning some of our local values.

In *Avrupa'da Bir Cevelan*, the opinions of some Orientalist scholars, with whom the author establishes friendships, about Turks are also included. One of these is Olga de Lebedev or known as Madam Gulnar, the famous Russian Orientalist, and the other one is Professor Gottwald, one of the

professors of the Kazan University. These people whom the author likes talking and being friends with and regards as “friends of Turks” also attract attention with their talks about Tatar Turks. Ahmet Mithat likes to get information from these two friends of his about the developmental levels of Tatar Turks. Both people describe Tatar scholars as ignorant, unintelligent and that they have not been able to show any progression under the Russian administration in a classical imperialist manner by starting from the imperialist Russian point of view. However, it is funnily enough that the interpretations which Ahmet Mithat Efendi makes from these words are under the effect of Russian point of view.

Ahmet Mithat pens a novel entitled *Ahmet Metin ve Şirzad* immediately after *Avrupa’da Bir Cevelan*. This novel bears the traces of the author's mentioned travel to Europe in many respects. Ahmet Mithat, who is a “Romantic nationalist”, writes this book essentially to tell about the greatness of the Turkish nation. In this sense, he benefits from his experiences which he mentions in *Avrupa’da Bir Cevelan* while writing the novel and since he sees at the congress that Europeans do not know or wrongly know Turks, he seats this thought at the base of his novel.